

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF APPLYING ESTIMATIVE CONCEPTS WITHIN INHERITANCE LAW SPHERE

Кухарев О.С., д.ю.н., професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківський національний університет внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-2086-9179

Стаття присвячена виявленню та аналізу оціночних понять у сфері спадкового права. Установлено, що оціночний компонент міститься у цілій низці норм спадкового законодавства. Тлумачення оціночного поняття суб'єктом правозастосування здійснюється з урахуванням варіативності змісту відповідної норми. Причому оціночні поняття в спадковому праві застосовуються не у зв'язку з правопорушенням, а на стадії здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. Тобто вони мають регулятивний, а не охоронний характер. За своїм функціональним призначенням у механізмі правового регулювання оціночні поняття є проявом диспозитивності у сфері спадкового права. Аналіз книги 6 Цивільного кодексу України дозволяє виокремити такі оціночні поняття у спадковому праві: *непомірно великий розмір* неустойки та шкоди у складі спадщини; *розумні витрати*, які були зроблені одним зі спадкоємців або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця; *суспільно корисна мета* заповідального розпорядження; обставини, що мають *істотне значення* в аспекті зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині; *поважна причина* пропуску строку для прийняття спадщини.

У розрізі динаміки спадкових правовідносин оціночні поняття не здатні самостійно породжувати, змінювати чи припиняти спадкові правовідносини, тобто за своєю природою не належать до юридичних фактів. Вони сприяють конкретизації тих обставин, які є юридичними фактами.

Оціночні поняття застосовуються в межах спадкових правовідносин, що виникають з часу відкриття спадщини та завершуються часом її оформлення. До моменту смерті особи (оголошення її померлою) досліджувані категорії перебувають у стані «очікування». Хоча в окремих випадках фактичні обставини, що підлягають оцінці, мають місце до відкриття спадщини, проте застосування правової норми, в якій вони закріплені, можливо все одно після смерті особи. Наприклад, обставини, що є підставою для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині та мають істотне значення, існують до виникнення спадкових правовідносин, оскільки безпосередньо стосуються заповідача, його відносин із спадкоємцями. Проте зменшення обов'язкової частки у спадщині здійснюється судом після смерті заповідача, тобто в межах спадкових правовідносин.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкове правовідношення, спадщина, спадкодавець, спадкоємець, заповідальні розпорядження, оціночні поняття, добросовісність, розумність, справедливість.

The article is focused on identifying and analyzing estimative concepts within inheritance law sphere. It has been established that the estimative component is contained in a number of norms of inheritance legislation. The interpretation of the estimative concept by the subject of law enforcement is carried out considering the variability of the relevant norm's content. Moreover, estimative concepts within inheritance law are applied not in relation to an offense, but at the stage of exercising civil rights and fulfilling civil obligations. That is, they have a regulatory, but not a protective nature. Estimative concepts by their functional purpose in the mechanism of legal regulation are like a manifestation of dispositivity within inheritance law sphere. Analysis of Book 6 of the Civil Code of Ukraine allows us to distinguish the following estimative concepts within inheritance law: *an excessively large amount* of forfeit penalty and damage within the inheritance; *reasonable expenses* incurred by one of the lawful heirs or another person for the maintenance, care, treatment and burial of an ancestor; *socially beneficial purpose* of a testamentary instruction; circumstances that are of *significant importance* in terms of reducing the size of the mandatory share of the inheritance; a *valid reason* for missing the deadline for accepting the inheritance.

Estimative concepts in the context of hereditary legal relations' dynamics are not capable to independently generate, change or terminate hereditary legal relations, that is, they do not belong to legal facts by their nature. They contribute to the specification of those circumstances that are legal facts.

Estimative concepts are applied within hereditary legal relations that arise from the moment of opening the inheritance and are completed by the time of its registration. The studied categories are in a "waiting" status until the moment of the death of a person (declaration of his / her death). Although in some cases the factual circumstances, which are subject to assessment, occur before the opening of the inheritance, however, the application of the legal norm where they are enshrined is still possible after the person's death. For example, circumstances that are reasons for reducing the size of the mandatory share in the inheritance and are of significant importance exist before the emergence of hereditary legal relations, since they directly relate to an ancestor, his / her relations with lawful heirs. However, the reduction of the mandatory share in the inheritance is carried out by the court after the ancestor's death, that is, within the framework of hereditary legal relations.

Key words: inheritance law, succession, hereditary legal relations, inheritance, ancestor, lawful heir, testamentary instruction, estimative concepts, good faith, reasonableness, justice.

Постановка проблеми. У теорії права виокремлюють терміни точного значення і терміни, які виражають оціночні поняття. І якщо сенс перших повністю залежить від закону, ним визначається, а фактичні обставини на їх зміст не впливають, то оціночні поняття мають частково визначену характеристику, пов'язані з конкретними обставинами справи, залежать від них, а також від їх сприйняття суб'єктом правозастосування. Зміст оціночного поняття конкретизується самим правозастосовцем у межах правової норми шляхом деталізації, що відбувається

на підставі приписів, установлених законодавцем з урахуванням певної ситуації.

У правовій доктрині оціночне поняття розкривається як виражена в юридичній нормі абстрактна характеристика соціальної (особистої, групової та ін.) значущості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час його застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечено юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким притаманна зафіксована в юридичній нормі значущість [1, с. 53].

Досліджувані абстрактні категорії, як складові юридичної техніки, надають правовим нормам еластичності, що в окремих випадках породжує складнощі у правозастосуванні через різне розуміння тих обставин, які фактично є каталізатором виникнення таких понять. Невипадково в юридичній літературі оціночні поняття називають ще «ситуаційними», оскільки їх зміст у точних виразах може бути розкритий стосовно конкретної ситуації. Ці поняття за своїм змістом завжди залишаються відкритими, і до нього може бути додана ще одна нова, істотна ознака.

І хоча термін «оціночне поняття» є досягненням науки теорії права, однак нині відповідні категорії широко використовуються в цивільному законодавстві, практиці його застосування, а також у цивілістичній доктрині. Оціночні поняття властиві й сфері спадкового права, функціональне призначення якого полягає в забезпеченні як посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців), а також стабільності майнового обороту, де вони мають яскраво виражену специфіку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оціночні поняття упродовж тривалого часу є предметом підвищеної уваги науковців та здебільшого доробком теоретиків права, які присвятили свої праці застосуванню та тлумаченню правових норм [2, 3, с. 9–13].

При цьому зазначені абстрактні категорії неодноразово були предметом ретельного наукового аналізу цивілістів. Утім, учені зосереджували свою увагу переважно на загальних питаннях оціночних понять у цивільному [4, с. 85–93, 5, с. 10–16], а також у сімейному праві [6, с. 312–317]. Причому найчастіше науковці досліджували справедливість, добросовісність та розумність [7, 8, с. 121–126, 9, с. 15–20], що позначені у п. 6 ч. 1 ст. 3 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) як загальні засади цивільного законодавства.

Проте особливості застосування оціночних понять саме у спадковому праві окремо не вивчалися представниками цивілістичної науки, хоча потреба у цьому, безперечно, є. Важливо підкреслити, що завдання сучасної правової доктрини полягає в глибокому дослідженні оціночних понять. Законодавець, установлюючи в нормах закону те чи інше оціночне поняття з метою регулювання цивільно-правових відносин, дає певному суб'єкту правозастосування свободу в його тлумаченні. Водночас саме науковці мають визначити межі використання певної абстрактної категорії, установити можливі варіанти змісту норми залежно від різноманітних обставин, зокрема, суб'єктного складу, сфери закріплення, ймовірних юридичних наслідків. Це забезпечить єдність у застосуванні спадкового законодавства, усунення розбіжностей у нотаріальній і судовій практиці.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є виявлення оціночних понять у сфері спадкового права та з'ясування їх особливостей з урахуванням специфіки спадкових правовідносин.

Досягнення цієї мети здійснюється шляхом аналізу норм чинного законодавства України, судової практики та положень правової доктрини, що є завданням статті.

Виклад основного матеріалу. Оціночні поняття дозволяють враховувати динаміку змін суспільних відносин у майбутньому. Вони поширюють дію норми права на нові ситуації та тим самим дозволяють без змін самого закону реагувати на обставини, які змінилися. Причому зміст оціночного поняття характеризується мінливістю, може змінюватися залежно від конкретної ситуації, тому, маючи рухливу структуру, не має єдиного правильного варіанта рішення. Утім оціночне поняття не існує у вигляді «пустої посудини», яку можна заповнити чим завгодно. Абстрагування від конкретних ситуацій здійснюється за допомогою установлених критеріїв,

що фіксуються в законі з метою вирішення питання про те, чи не виходить за межі можливостей той чи інший суб'єкт. Оціночні поняття конкретизуються в процесі правозастосування, а їх зміст розкривається правозастосовцем у поєднанні з певними обставинами.

Сучасне спадкове право, зважаючи на суттєве розширення диспозитивності відповідної сфери, широке застосування договірної форми регулювання приватних правовідносин, дію принципу свободи заповіту важко уявити без оціночних понять. Вони дозволяють врахувати різноманітні життєві обставини при регулюванні спадкових правовідносин, зокрема явища морального та етичного характеру, чим досягається гнучкість такого регулювання. Причому спадкове право є підгалуззю цивільного права, що перебуває під впливом національних традицій і звичаїв. Як зазначила в цьому аспекті Європейська Комісія, спадкове право є сферою приватного права, коріння якого сягає вглиб національних традицій і звичаїв, у зв'язку з чим спадкове право є певною мірою «емоційно зарядженим» (emotionally charged) [10, с. 469, 470].

Оціночні категорії спадкового права – поняття, залежні від їх підгалузевої належності, від характеру правового регулювання та фактичних обставин справи. Вони застосовуються в межах спадкових правовідносин, що виникають з часу відкриття спадщини та завершуються часом її оформлення, який пов'язаний з отриманням спадкоємцями свідоцтв про право на спадщину. До моменту смерті особи (оголошення її померлою) оціночні категорії перебувають у стані «очікування». Хоча в окремих випадках фактичні обставини, що підлягають оцінці, мають місце до відкриття спадщини, проте застосування правової норми, в якій вони закріплені, можливо все одно після смерті особи. Наприклад, обставини, що є підставою для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині та за приписом абз. 2 ч. 1 ст. 1242 ЦК мають *істотне значення*, існують до виникнення спадкових правовідносин, оскільки безпосередньо стосуються заповідача, його відносин зі спадкоємцями. Проте зменшення обов'язкової частки у спадщині здійснюється судом після смерті заповідача, адже саме на час відкриття спадщини визначається чинність заповіту, коло спадкоємців, у тому числі осіб, наділених правом на обов'язкову частку у спадщині.

Аналіз норм кн. 6 ЦК дозволяє виокремити такі оціночні категорії у сфері спадкового права.

1. *Непомірно великий розмір* неустойки та шкоди у складі спадщини. Так, відповідно до ч. 5 ст. 1231 ЦК за позовом спадкоємця суд може зменшити розмір неустойки (штрафу, пені), розмір відшкодування майнової шкоди (збитків) та моральної шкоди, якщо вони є *непомірно великими* порівняно з вартістю рухомого чи нерухомого майна, яке було одержане ним у спадщину. Передусім важливо відзначити, що в наведеному законодавчому положенні не йдеться про правову можливість повного звільнення спадкоємця від виконання обов'язків спадкодавця. Допускається лише зменшення розміру певних грошових сум, перелік яких вичерпно наведений в законі, що мали бути сплачені спадкодавцем за життя. Примітно, що окремими дослідниками висловлюється радикальна позиція виключити ч. 5 ст. 1231 з ЦК, оскільки рішення, яке набрало законної сили, не можна змінити. Звернутися до суду з позовом про зменшення розміру збитків, моральної шкоди або неустойки спадкоємець не має процесуального права у справі, яка завершилася ухваленням судового рішення [11, с. 552].

Причому законом не конкретизовано, до якого розміру може бути зменшений обсяг завданої спадкодавцем шкоди та присудженої з нього неустойки, що є надзвичайно важливим з урахуванням загального правила про задоволення спадкоємцем вимог кредитора в межах вартості спадкового активу. Тому виникає питання: чи може

суд присудити кредиторів збитки та неустойку в розмірі, меншому за вартість отриманого спадкоємцем спадкового майна? Вважаю, слід надати позитивну відповідь на поставлене питання, зважаючи на конструкцію спеціальної норми. Так, у ч. 4 ст. 1231 ЦК міститься застереження про обмеження майнового обов'язку спадкоємця відшкодувати завдану спадкодавцем шкоду вартістю успадкованого рухомого чи нерухомого майна. Наступна ж частина вказаної статті закріплює правову можливість зменшити ці суми за рішенням суду на підставі співвідношення спадкового активу та спадкового пасиву.

Правило про обмеження боргів у складі спадщини вартістю спадкового майна застосовується відповідно до закону в загальному порядку. У зв'язку з цим суд може зменшити завдані спадкодавцем збитки, моральну шкоду та присуджену з нього неустойку до розміру, меншого за вартість майна, одержаного у спадщину. Якщо ж допустити зворотне, то взагалі втрачається доцільність запровадження механізму зменшення розміру збитків та неустойки.

Суд, застосовуючи оціночне поняття «непомірно великі», зменшує розмір боргів спадкодавця на свій розсуд на підставі заявлених позовних вимог з урахуванням вартості спадкового майна.

2. *Розумні витрати* на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. За змістом ч. 1 ст. 1232 ЦК спадкоємці зобов'язані відшкодувати розумні витрати, які були зроблені одним із них або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця. Слід урахувати, що обов'язок компенсувати витрати на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця не є елементом складу спадщини. Такий висновок зумовлений тим, що до складу спадщини входять лише ті права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя та наділені властивістю переходу до інших осіб у порядку універсального правонаступництва. Зважаючи на ту обставину, що спадкодавець за життя не набув окресленого обов'язку, останній за своєю природою не є спадковим і виникає у спадкоємця вперше. З цього випливає важливий висновок про те, що на порядок виконання обов'язку відшкодувати витрати, понесені на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця не поширюються ст. ст. 1281, 1282 ЦК стосовно задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця.

Доктрина цивільного права виходить з того, що принцип добросовісності (good faith) виступає внутрішнім критерієм, у той час як справедливість і розумність (reasonableness and equity) – зовнішнім, або об'єктивним [12, с. 85]. В юридичній літературі розумність в аспекті ч. 1 ст. 1232 ЦК пояснюється таким чином: витрати, які не здійснив би за таких обставин спадкоємець, відшкодуванню не підлягають [13, с. 1321].

Зміст категорії «розумні витрати» щодо утримання, догляду, лікування та поховання спадкодавця залежить від багатьох факторів, зокрема, майнового стану кредитора та боржника, взаємин у конкретній сім'ї тощо. На мою думку, критеріями розумності таких витрат є їх розмір і необхідність здійснення. Наприклад, важко назвати розумними витрати на поховання спадкодавця, більша частина яких була витрачена на встановлення ритуального склепу [14].

Причому має місце неоднакове застосування судами оціночного поняття «розумність» в аспекті відшкодування витрат на проведення поминальних обідів після поховання спадкодавця. Зокрема, в одних випадках суди задовольняють подібні вимоги позивачів [15], в інших – відмовляють, оскільки ці суми не охоплюються змістом відповідного оціночного поняття [16, 17].

Вважаю, що витрати на проведення поминальних обідів мають відшкодуватися особі, яка їх понесла. Це повною мірою відповідає не лише розумності, а й народним

звичаям, обрядам. Невипадково Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10.07.2003 р. № 1102-IV розкриває поняття «поховання померлого» через комплекс заходів та обрядових дій (ст. 2 Закону), а у ст. 7 ЦК міститься застереження про те, що цивільні правовідносини можуть регулюватися звичаєм. Не викликає сумніву, що поминальні обіди нерозривно пов'язані з народними звичаями та християнськими обрядами. В історичних джерелах зазначається, що поховальні традиції українців поділяють на дві складові: похорон і поминки. Тобто поминки є невіддільною частиною обряду поховання. Причому на норми спадкового права суттєво впливають соціокультурні, соціально-економічні та навіть релігійні фактори. Уся сфера спадкування нерозривно пов'язана з національними звичаями українців, особливою ментальністю суспільства, що формувалася століттями.

3. *Суспільно корисна мета* заповідального розпорядження. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети (ч. 2 ст. 1240 ЦК). Йдеться про спеціальний вид заповідального розпорядження, що отримав у правовій доктрині назву «заповідальне покладення». І наведене оціночне поняття відбиває визначальну ознаку покладення – спрямованість на досягнення суспільно корисної мети, що відрізняє його від інших посмертних розпоряджень, а саме: заповідального відказу (ст. 1238 ЦК), умови заповіту (ст. 1242 ЦК). Як зазначають з цього приводу І. В. Спасибо-Фатєєва та В. Ю. Чуйкова, зміст дій, спрямованих на досягнення суспільно корисної мети, обумовлюється колом інтересів заповідача, його самовираженням, іншими властивостями його як особистості. Вони залежать від тієї справи, якою займався заповідач протягом свого життя або, навпаки, тією, якою він з різних причин не мав можливості зайнятися [18, с. 198].

Закон не розкриває сутності категорії «суспільно корисна мета», проте аналіз відповідного словосполучення дозволяє дійти висновку про дві її складові: 1) дії спадкоємця, спрямовані на виконання заповідального покладення, повинні бути корисними, тобто мати певний позитивний ефект; 2) такі дії вчиняються в суспільному інтересі, зокрема, в інтересі необмеженого кола осіб. Це може бути мета, корисна для держави та суспільства в цілому, або мета, що представляє користь для певного широкого кола осіб.

Тому оцінка поняття «суспільно корисна мета» має здійснюватися спадкоємцями та іншими особами, кого стосується заповідальне покладення, з урахуванням наведених складових.

4. Обставини, що мають *істотне значення* в аспекті зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині. Згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. При цьому закон не допускає позбавлення права на обов'язкову частку у спадщині. Водночас непрацездатний спадкоємець за законом першої черги може бути усунений від права на спадкування на підставі загального положення ст. 1224 ЦК. Серед обставин для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині у п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7 називається лише майновий стан спадкоємця. Враховуючи, що зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині може порушити права осіб, які за станом здоров'я або віком потребують матеріальної допомоги, підстави для задоволення відповідного позову мають бути об'єктивними та обґрунтовуватися належним чином у судовому рішенні. Як роз'яснив Верховний Суд, при вирішенні

спорів про зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині встановленню та оцінюванню судом підлягає характер відносин між спадкодавцем і спадкоємцем, інші обставини, що мають істотне значення – тривала відсутність спілкування між спадкодавцем і спадкоємцем, неприязні стосунки, зумовлені аморальною поведінкою спадкоємця тощо [19]. Крім того, це може бути фактичне припинення шлюбно-сімейних відносин між відповідачем і спадкодавцем та їх окреме проживання [20].

В юридичній літературі до обставин, що мають істотне значення в контексті зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині, відносять: невідтримання спадкоємцем зв'язків зі спадкодавцем; погане поводження з ним; нездійснення належного догляду за спадкодавцем; виокремлення спадкоємцю певної частки майна до відкриття спадщини [21, с. 136, 137].

Істотне значення в розумінні абз. 2 ч. 1 ст. 1241 ЦК означає, що такі обставини суттєво впливають на спадкові правовідносини і тим самим зумовлюють обмеження майнових прав обов'язкових спадкоємців. Це обмеження виявляється у зменшенні розміру їх частки у спадщині.

5. *Поважна причина* пропуску строку для прийняття спадщини. Як зазначено у ч. 2 ст. 1272 ЦК, за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини. Важливо відзначити, що оцінка окресленого поняття здійснюється лише судом і міститься в мотивувальній частині судового рішення.

Усталеною в судовій практиці є позиція про те, що поважними є причини, пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця прийняти спадщину у визначений положенням ч. 1 ст. 1270 ЦК строк. І хоча закон не містить застережень, які саме причини є поважними, сам правозастосовець виокремив їх визначальні ознаки – об'єктивність, непереборність, істотність. Але оцінка судом причин пропуску строку для прийняття спадщини залежить від обставин конкретної справи та має бути доведена відповідними доказами. Зокрема, це може бути тривала хвороба спадкоємця; складні умови праці, пов'язані з тривалими відрядженнями, в тому числі закордонними; перебування спадкоємців на строковій службі у складі Збройних Сил України [22]). Причому наведені обставини мають настати або існувати упродовж строку, встановленого законом для прийняття спадщини, тобто протягом шести місяців з дня смерті спадкодавця.

Наприклад, суд оцінив поважність таких обставин, як похилий вік спадкоємиці (86 років), приховання від неї відомостей про смерть і поховання спадкодавця (її сина), і на цій підставі задовольнив позов про визначення додаткового строку для прийняття спадщини [23]. Тобто поважними в розумінні ч. 2 ст. 1272 ЦК суд визнав три обставини – похилий вік позивачки, приховання відомостей про смерть спадкодавця та його поховання.

Утім не визнаються поважними такі причини пропуску строку для прийняття спадщини, як: юридична необізнаність позивача щодо порядку прийняття спадщини; необізнаність особи про наявність спадкового майна; встановлення судом факту, що має юридичне значення для прийняття спадщини (встановлення факту проживання однією сім'єю); невизначеність між спадкоємцями щодо того, хто буде приймати спадщину; відсутність коштів для проїзду до місця відкриття спадщини; несприятливі погодні умови; перебування в депресії у зв'язку зі смертю спадкодавця, оскільки глибокі душевні страждання через смерть близької чи знайомої людини відчуває переважна більшість людей [24].

Системний аналіз викладених вище норм спадкового законодавства, що містять оціночні поняття, дає підстави стверджувати, що досліджувані категорії застосовуються

не у зв'язку з правопорушенням, а на стадії здійснення цивільних прав та виконання цивільних обов'язків. Тобто вони мають регулятивний, а не охоронний характер. Певні ознаки правопорушення можна віднайти лише в поведінці спадкоємця, яка є підставою для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині. Це можуть бути образи спадкодавця, неприязнені стосунки з ним тощо. Однак така поведінка особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, не повинна підпадати під ознаки неправомірної, що є підставою для усунення від права на спадкування в порядку ст. 1224 ЦК. Тим більше, що положення цієї статті поширюється й на обов'язкових спадкоємців.

Оціночні поняття містяться у диспозитивних нормах спадкового законодавства. Це зумовлено можливістю вибору правозастосовцем певної поведінки, щоправда в межах, визначених законодавцем у нормі, яка включає це поняття. За своїм функціональним призначенням у механізмі правового регулювання оціночні поняття є проявом диспозитивності в спадковому праві. Адже поряд з такими базовими моделями диспозитивності, як свобода договору, договірна форма регулювання спадкових правовідносин, досліджувані категорії суттєво розширюють правову свободу суб'єктів цивільного права у відповідній сфері. Йдеться, зокрема, про варіативність поведінки особи через можливість врахування різноманітних обставин при регулюванні спадкових правовідносин. Наприклад, суд, досліджуючи поважність причини пропуску строку для прийняття спадщини, на свій розсуд оцінює фактичні обставини в мотивувальній частині свого рішення та обирає одне з двох можливих рішень – визначити додатковий строк для прийняття спадщини або відмовити в цьому.

Причому тлумачення оціночних понять у спадковому праві здійснюється різними правозастосовцями і в окремих випадках їх коло позначається в законі імперативно. Зокрема, поважність причин пропуску строку для прийняття спадщини встановлюється лише судом. Так саме виключно суд оцінює наявність обставин, що мають істотне значення для зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині. Водночас розумність витрат на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця оцінюється спадкоємцями, особою, яка понесла такі витрати та судом (за наявності спору). При цьому суспільно корисна мета в заповідальному покладенні взагалі може тлумачитися широким колом осіб, яких вона стосується. І це залежить від змісту цього заповідального розпорядження: заповідач може надати можливість усім охочим користуватися своєю бібліотекою в певні дні.

У розрізі динаміки спадкових правовідносин оціночні поняття не здатні самостійно породжувати, змінювати чи припиняти такі правовідносини, тобто не є юридичними фактами в розумінні ст. 11 ЦК. Скоріше, вони мають допоміжний характер, оскільки сприяють конкретизації тих обставин, які за створюваними наслідками належать до юридичних фактів. Досліджувані поняття потребують не лише встановлення, а й конкретизації з боку суб'єкта правозастосування, в тому числі шляхом співвідношення з іншими обставинами. Це означає, що розкриття оціночного поняття залежить від іншої концептуальної структури, з якою воно пов'язане. Наповнення оціночних понять конкретним змістом зумовлено встановленням відповідності об'єкта критеріям, закладеним законодавцем у нормі, що містить оціночне поняття. Зменшуючи розмір обов'язків спадкодавця за позовом спадкоємця через їх непомірно великий розмір, суд керується законодавчим критерієм щодо вичерпного переліку тих витрат, які можуть бути зменшені в порядку ч. 5 ст. 1231 ЦК – неустойка, збитки та моральна шкода. А тому навіть якщо очевидно вбачається непомірно великий розмір боргу за кредитним договором, то вимога спадкоємця про зменшення його розміру задоволенню не підлягає.

Висновки. Оціночний компонент міститься в низці норм спадкового законодавства. Тлумачення оціночного поняття суб'єктом правозастосування здійснюється з урахуванням варіативності змісту відповідної норми. Причому оціночні поняття в спадковому праві мають регулятивний характер. За своїм функціональним призначенням у механізмі правового регулювання оціночні поняття є проявом диспозитивності у сфері спадкового права. Аналіз кн. 6 ЦК дозволяє виокремити такі оціночні поняття у спадковому праві: *непомірно великий розмір* неустойки та шкоди у складі спадщини; *розумні витрати*, які були зроблені одним зі спадкоємців або іншою особою на утримання, догляд, лікування та поховання спадкодавця; *суспільно корисна мета* заповідального

розпорядження; обставини, що мають *істотне значення* в аспекті зменшення розміру обов'язкової частки у спадщині; *поважна причина* пропуску строку для прийняття спадщини.

У розрізі динаміки спадкових правовідносин оціночні поняття не здатні самостійно породжувати, змінювати чи припиняти спадкові правовідносини, тобто за своєю природою не належать до юридичних фактів. Вони сприяють конкретизації тих обставин, які є юридичними фактами.

Оціночні поняття застосовуються в межах спадкових правовідносин, що виникають з часу відкриття спадщини та завершуються часом її оформлення. До моменту смерті особи (оголошення її померлою) досліджувані категорії перебувають у стані «очікування».

ЛІТЕРАТУРА

1. Косович В. М. Оціночні поняття у проєкті Закону України «Про авторське право і суміжні права»: теоретико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 68. С. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.9>
2. Веренкітітова О. В. Оціночні поняття у правових актах: теорія та практика реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 20 с.
3. Зеленко І. П. Оцінні поняття у праві: функціональне призначення. *Наукові записки. Серія Право*. 2019. Вип. 7. С. 9–13. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230.2019.7.2>
4. Музика Т. О. Оціночні поняття в цивільному праві: ознаки та практика застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 82. С. 85–93.
5. Кравчук Д. С. Темпоральні оціночні поняття в цивільному праві: поняття та ознаки. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 10–16. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.2> URL: http://pravoisustilstvo.org.ua/archive/2021/5_2021/4.pdf (дата звернення: 15.11.2025).
6. Чернега В. М. Оціночні категорії в сімейному праві України. *Форум права*. 2015. № 4. С. 313–317.
7. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди на засадах справедливості, розумності й добросовісності : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 432 с.
8. Тимошенко Д. В. Категорія добросовісності у системі приватно-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 9. С. 121–126. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/28>. URL: http://lsej.org.ua/9_2023/28.pdf (дата звернення: 15.11.2025).
9. Віцінговська І. П., Никифорак В. М. Категорія розумності у цивільному праві. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 15–20. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.2>
10. Verbeke, Alain-Laurent P. G. and Leleu, Yves-Henri, Harmonization of the Law of Succession in Europe (June 17, 2010). TOWARDS A EUROPEAN CIVIL CODE, FOURTH REVISED AND EXPANDED EDITION. P. 459–479, A.S. Hartkamp, Martijn W. Hesselink, E.H. Hondius, Chantal Mak & C. Edgar du Perron, eds., Kluwer Law International, 2011. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1763147 (дата звернення: 15.11.2025).
11. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів : колективна монографія / О. І. Виговський, Н. Ю. Голубева, С. Д. Гринько та ін. ; за ред. проф. А. С. Довгерт та проф. Є. О. Харитонов. Одеса : Гельветика, 2020. 674 с.
12. Довгерт А. С. Дія принципу верховенства права у сфері приватного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 83–89.
13. Цивільний кодекс України. Станом на 01 січня 2023 р. : наук.-практ. коментар / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. Є. О. Харитонова, канд. юрид. наук, доц. О. М. Калітенко. Київ : Норма права, 2023. 1424 с.
14. Рішення Герцаївського районного суду Чернівецької області від 23 грудня 2021 р., судова справа № 714/970/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102213166> (дата звернення: 15.11.2025).
15. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 06 жовтня 2022 р., судова справа № 686/17404/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106820182> (дата звернення: 15.11.2025).
16. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2019 р., судова справа № 484/1407/17, провадження № 61-30665св18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85443141> (дата звернення: 15.11.2025).
17. Рішення Херсонського міського суду Херсонської області від 22 січня 2018 р., судова справа № 766/5996/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72132134> (дата звернення: 15.11.2025).
18. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 12. Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ФО-П Колісник А. А., 2009. 544 с.
19. Постанова Верховного Суду від 18 січня 2023 р., судова справа № 757/40264/15-ц, провадження № 61-8214св22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108553648> (дата звернення: 15.11.2025).
20. Рішення Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 21 травня 2010 р., судова справа № 2-217/2010. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9543776> (дата звернення: 15.11.2025).
21. Печений О. П. Спадкове право. Харків : Фактор, 2012. 368 с.
22. Постанова Верховного Суду від 02 жовтня 2024 р., судова справа № 599/254/22, провадження № 61-8807св24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122092235> (дата звернення: 15.11.2025).
23. Постанова Верховного Суду від 10 вересня 2018 р., судова справа № 646/1079/17, провадження № 61-30911св18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76441614> (дата звернення: 15.11.2025).
24. Постанова Верховного Суду від 20 січня 2021 р., судова справа № 752/11156/18-ц, провадження № 61-14082св20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94362760> (дата звернення: 15.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025